Het project: De Kartering van de verspreiding van Europese Land- en Zoetwatermollusken en het Comité ter bestudering van de Nederlandse Molluskenfauna.

Het project dat bij de Unitas Malocologica Europaea lopende is, maakt deel uit van een onderzoek dat door de European Invertebrate Survey onder Dr. John Heath is gelanceerd met als doel de verspreiding van alle soorten ongewervelde dieren van Europa in kaart te brengen op basis van hun voorkomen in vakken van 50x50 km, bepaald door het U.T.M.-coördinatenstelsel.

In elk land zou een centrale moeten worden gevormd die dit karteerwerk voor alle invertebraten organiseert en coördineert. Deze nationale centrale zou secties moeten bevatten waarin het werk voor de diverse dierstammen wordt georganiseerd en verricht.

Het werk

De werkzaamheden die moeten worden verricht zijn:

1. Een inventarisatie van al het in de openbare musea en particuliere collecties aanwezige materiaal en de daarbij behorende etiketten en eventuele stamboekgegevens, geografische en ecologische gegevens;
2. De zelfde inventarisatie van alle beschikbare gegevens over het voorkomen van soorten uit de literatuur;
3. Een doorlopende inventarisatie van een nu geconstateerd voorkomen van soorten in het veld, ten einde veranderingen te kunnen constateren.

De motivering voor dit werk

Indien al deze gegevens zodanig beschikbaar komen dat er mee kan worden gewerkt, zal het mogelijk zijn verspreidingskaarten te produceren per tijdvak van bijvoorbeeld 10 jaar.

Uit deze verspreidingskaarten kan dan een toename of een achteruitgang van de soort, ofwel een uitbreiding of een inkrimpen van het daadwerkelijke vóórkomen van een soort worden vastgesteld en gevolgd. De achteruitgang van een soort is gekoppeld aan een verslechtering van het milieu.

Verspreidingskaarten op kleinere schaal zouden, indien geplot op bodemkaarten, zoutkaarten, hoogtekaarten en vegetatiekaarten, aanwijzingen kunnen geven over de eisen die soorten aan hun milieu stellen. Uit deze gegevens zijn bovendien groepen van soorten te vormen met gelijke milieu-eisen.

De milieus waaraan een organisme zijn eisen stelt kunnen voor het menselijk oog verschillend zijn. Voor het organisme zijn ze echter eender. Omgekeerd geldt, dat volgens menselijke opvattingen eendere milieus voor een organisme verschillend kunnen zijn. Verspreidingskaarten, mits op goed omschreven gegevens gebaseerd, kunnen afhankelijk van hun schaal, ons over deze eisen inlichtingen verschaffen.

Het waarom van dit werk heeft derhalve twee aspecten:

1. Een zoögeografisch aspect.
2. Een ecologisch aspect, of strakker gezegd een milieukundig aspect.

Procedure

Het zoögeografisch aspect van het project stelt als voorwaarde dat de vindplaatsen in zo nauwkeurig mogelijke kaartcoördinaten worden opgegeven. De nauwkeurigheid is dan afhankelijk van de schaal en resulteert steeds in de opgave van een vierkant, waarbinnen de soort werd aangetroffen. Naarmate zo een vierkant groter is, vermindert de hoeveelheid ecologische en geozoölogische informatie, en benadert voor een 50 km-vak in Nederland de nulwaarde. Dit komt doordat een dergelijk vierkant een ontzaglijk groot aantal verschillende biotopen telt. De informatie daarover valt dan weg. De resterende informatie is alleen nog van belang voor het bepalen van grove arealen en voor het kwalitatieve gegeven van de aanwezigheid van de soort. Wil de geïnvesteerde energie beide aspecten ten goede komen, dan dient behalve de geografische ligging ook de biotoop te worden opgegeven. Gewoonlijk geschiedt deze opgave in woorden die naarmate hun aantal toeneemt meer informatie vastleggen. Dit maakt het noodzakelijk de ecologische gegevens van de vindplaats te coderen.

Wanneer het ecologische aspect beter aan zijn trekken zal komen, zullen meer instellingen en mensen in het nationale project geïnteresseerd zijn en medewerking verlenen. Zorg besteden aan het ecologische aspect houdt tevens in dat, ongeacht de schaal van de verspreidingskaart, op grond van de bewerkte ecologische gegevens een bij die verspreidingskaart behorend ecologisch beeld van de soort kan worden gegeven. Hierdoor krijgt het geplaatste symbool een grotere inhoud.

Het Comité ter bestudering van de Nederlandse Molluskenfauna

Sinds zijn bestaan heeft het Molluskencomité verspreidingsgegevens

over Nederlandse mollusken vastgelegd op systeemkaarten; één kaart voor elke gemelde vondst die werd geconstateerd en ingeschreven door een lid van het comité. Op een tweede kaart werden deze gegevens onder verwijzing naar de stamkaart, per gemeente verzameld. De verzamelde gegevens zijn door het comité nooit verwerkt, ze zijn echter wel gebruikt door individuele onderzoekers. De enige samenvattende publikaties waaraan alle gegevens van het Comité ten grondslag liggen, zijn de diverse publikaties van Mevr. W.S.S.(van der Feen)-van Benthem Jutting onder de titel: Lijst van gemeenten als vindplaatsen van Nederlandse mollusken (de laatste in 1947). Het verdwijnen van een gemeentenaam in de nieuwe lijst werd nooit becommentarieerd. De factor tijd komt evenmin in de lijst tot uiting. Het is daarom nooit zeker of de gemeentenaam in twee opeenvolgende lijsten genoemd, betrekking heeft op een nieuwe vondst van de soort. De verdwenen vindplaats blijft vaak in de oude opsomming gehandhaafd. De lijsten kunnen daardoor alleen worden gebruikt wanneer de onderzoeker tevens het kaartsysteem raadpleegt. Dit laatste leidt soms óók niet tot het gewenste resultaat omdat bij veelvuldige meldingen uit een gemeente de inschrijving werd gestaakt en meldingen over het verdwijnen van een vindplaats nooit werden opgenomen. Complete ecologische gegevens per melding zijn schaars. Dit kaartsysteem blijft echter een voor Nederland kostbaar bezit dat toegankelijk moet worden gemaakt.

Gedurende de laatste 15 jaren werden slechts schaars aanmeldingen ingeschreven. Het ging dan steeds om een nieuwe soort voor Nederland of om zeldzame dieren. Het verloop van het aantal leden door overlijden resulteerde omstreeks 1970 in de twee qualitate qua leden: de conservatoren van de musea van Amsterdam en Leiden. Het in de laatste jaren weer volledig bezette Comité bestaat nu uit 13 leden.

De ontwikkeling van het Europese project in Nederland

Enige jaren geleden werd door Dr. John Heath het project van de European Invertebrate Survey gelanceerd, waarbij uiteraard de Mollusken betrokken waren. In België kwam reeds spoedig het "Nationale Centrum" van de grond. Op Europees niveau, en alleen met betrekking tot Mollusken, werden deze zaken besproken op het Congres van Unitas Malacologica Europaea in Genève (1971), waar een coördinatiecommissie in het leven werd geroepen. Deze commissie bracht op het UME Congres 1974 te Milaan het rapport uit waarvan de strekking hierboven werd vermeld.

Juist vanwege het ecologische belang van dit project ontwikkelde zich in Nederlandse wetenschappelijke kringen de opvatting dat het Rijksinstituut voor Natuurbeheer de aangewezen instelling zou zijn om het National Centrum in Nederland te organiseren. Op het R.I.N. hadden in 1971 besprekingen plaats met stafleden van diverse musea en Instituten in Nederland, waarbij de mogelijkheid van een Nationaal Centrum bij het R.I.N. door dit instituut in overweging zou worden genomen.

De R.I.N.-functionaris die deze zaken in studie had, woonde diverse besprekingen van en over de European Invertebrate Survey bij doch het kwam niet tot definitieve plannen voor een Nationaal Centrum. De laatste poging om een centrum via het R.I.N. te realiseren, resulteerde in een verzoek tot het indienen van een begroting, waarop zou kunnen worden besloten tot een vestiging van een Nationaal Centrum binnen het R.I.N. of het vormen van een stichting buiten, doch onder supervisie van het Rijksinstituut. Deze begroting heb ik nooit gezien.

Intussen werd door individuele werkers en in Wetenschappelijke Verenigingen met de inventarisatie van vindplaatsen voor enkele dierstammen begonnen. De behoefte aan een coördinerend Nationaal Centrum deed zich steeds meer voelen. De waarnemend directeur van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie zag tenslotte een mogelijkheid aan de trage gang van zaken een einde te maken wanneer hij een bioloog kon aantrekken. Deze zou de opdracht krijgen de reeds in

gang zijnde pogingen tot inventarisatie te coördineren en de werkwijze te uniformeren, zodat het werk van de groepen op elkaar en op het Europese project kan aansluiten. De poging faalde toen de solliciterende candidaat zich terugtrok omdat hem elders een vaste betrekking werd aangeboden. Intussen werd Drs. C.F. de Stoppelaar te Leiden voorlopig aangesteld om het karteringswerk binnen Nederland te inventariseren.

De geweldige vertraging heeft een tweeledige oorzaak:

1. De zeer geringe interesse van instituten en wetenschappelijke werkers, doordat aan de mogelijkheid wordt getwijfeld om voldoende milieukundige gegevens te verkrijgen. Het opzetten van een organisatie en vooral het opzetten van een bruikbare code is een zeer tijdrovende en arbeidsintensieve zaak, die overleg en actieve deelname vraagt.
2. De onmogelijkheid voor de administratieve directies zulk een Nationaal Centrum binnen de hun toegewezen begroting en personeelsformatie ten uitvoer te brengen.

Iedere werker, Vereniging of Instituut gaat zijn eigen gang

De situatie van het ogenblik wordt weergegeven door bovenstaande zin. Er zullen zeker reeds effectieve contacten bestaan tussen individuen en de European Invertebrate Survey. De verwerking van de beschikbare gegevens in een Europese verspreidingskaart komt dan niet ten goede aan de verspreidingskaarten die een Nationaal Centrum voor het eigen land in een meer gedetailleerde vorm zou kunnen verwerken.

Een ieder zal alleen die gegevens verzamelen en verwerken die hij belangrijk vindt, en coördinaten opgeven van de kaarten die hij ter beschikking heeft. De belangrijkste ecologische gegevens zullen óf wegvallen óf in een vloed van woorden worden opgegeven, die door de onderzoeker verkeerd kunnen worden verstaan. Wil men deze gegevens toch kunnen gebruiken, dan moet de onderzoeker de vindplaatscoördinaten opnieuw coderen en biotoopgegevens interpreteren en coderen. Dit werk is zo arbeidsintensief dat een onderzoeker geneigd is aan deze gegevens voorbij te gaan.

Nogmaals het Molluskencomité

Het comité ter bestudering van de Nederlandse Molluskenfauna zal het project van de European Invertebrate Survey met betrekking tot de Nederlandse mollusken alléén van de grond moeten brengen. Alle voorbereidingen daartoe zijn getroffen, alle codes zijn ontworpen. Doordat het zo noodzakelijke overleg niet heeft plaatsgevonden, bestaat de biotoopcode uit een ontwerp, dat in delen zal worden gepubliceerd en dan ter discussie staat. Aangezien de codering van de vindplaats naar kaartcoördinaten noodzakelijk is, zullen zowel het comité als de verzamelaars in het veld de beschikking moeten hebben over kaarten met hetzelfde coördinatenstelsel. Voor *f* 4,50 à *f* 5,- zal straks een complete kaartenset beschikbaar zijn. Het wachten is op de nieuwe druk, daar de bestaande U.T.M.-kaarten zijn uitverkocht.

De werkzaamheden van het comité bestaan uit een contrôle van determinaties en andere gegevens op de ingevulde stamkaarten. Het comité vult de coderingen aan en fiatteert de opname van deze kaarten in de registratie, waarna de coderingen op computerkaarten moeten worden ingeponst. De vraag is door wie dit laatste moet worden gedaan. De comitéleden zullen zich voorzover hun werkzaamheden dat toelaten ook belasten met het op kaarten zetten van de gegevens die zij zelf ter beschikking hebben of door eigen onderzoek ter beschikking krijgen. Het comité zou t.a.v. het verzamelen van gegevens gesteund moeten worden door leden van de Nederlandse Malacologische Vereniging, die ofwel individueel werken, of in werkgroepen verenigd zijn die gezamenlijk een afgerond deelproject bewerken.

Deelprojecten
De deelprojecten vallen in twee groepen uiteen: A. het op kaart brengen van oude gegevens. B. het op kaart brengen van nieuwe gegevens verkregen uit excursies en veldonderzoek.

A. De oude gegevens bestaan uit 1. Het op kaart brengen van collecties die men onder zich heeft; meestal zal dit de eigen collectie zijn (individueel werk). 2. Het op kaart brengen van de collecties der openbare musea. Dit is een werk dat het best door een werkgroep kan worden verricht onder leiding van de conservator of van een lid van het Museumbestuur. 3. Het overnemen van het kaartsysteem van het Molluskencomité dat zich bevindt in het Instituut voor Taxonomische Zoölogie (Zoölogisch Museum) te Amsterdam. Deze taak kan door een werkgroep worden verricht of door een daartoe aangewezen museumemployé in overleg met Dr. H.E. Coomans. 4. Het overnemen van gegevens uit de literatuur. Ik stel mij voor dat in overleg met het Molluskencomité belangstellenden een tijdschriftenserie krijgen toegewezen. In leven zijnde auteurs zouden de gegevens uit hun eigen publikaties kunnen overbrengen op stamkaarten.

B. De administratie en verwerking van nieuwe gegevens zou terstond moeten worden georganiseerd. Wij stellen ons voor dat iedereen die voor zich zelf op excursie gaat en materiaal verzamelt, zijn eigen vondsten op kaarten zet en deze kaarten zendt naar het Comitélid in zijn provincie, of naar de daarvoor in aanmerking komende specialist, lid van het comité.
Los van deze individuele activiteiten kunnen werkgroepen of individuele werkers zich een bepaald terrein, reservaat, of gridhok als excursiegebied of studiegebied toeëigenen of laten toebedelen voor inventarisatie. Dat gebied, dat ook een park in de eigen stad kan zijn, zal dan voor een bepaalde periode onder zijn (of haar) hoede blijven. Deze activiteiten dienen steeds in overleg met het comité te worden uitgevoerd opdat: 1. De terreinen niet door overmatig bezoek te zwaar worden belast, 2. Er geen dubbel werk zal worden gedaan, 3. Er zekerheid zal bestaan met betrekking tot de determinatie.
Een bijzondere groep van werkers zal extra aandacht moeten krijgen van de comitéleden. Het gaat hier om het onderzoek dat door Wetenschappelijke onderzoekers op Instituten of universiteiten wordt verricht. Het Molluskencomité zal de medewerking van de directeuren en de individuele onderzoekers moeten verkrijgen opdat hun gegevens niet voor de nationale registratie verloren gaan.

Mogelijkheden en onmogelijkheden - Nogmaals de taak van het Comité
Er is een filosofische uitspraak die zegt dat het onmogelijke alleen maar wat moeilijker te bereiken is dan datgene wat mogelijk is. Het mogelijk zijn zowel als het onmogelijk zijn worden bepaald door omstandigheden en omstandigheden zijn meestal te beïnvloeden en te wijzigen. Wanneer het molluskencomité door zijn activiteiten een stroom van gegevens gaat ontketenen zal het die gegevens bij gebrek aan een Nationaal Centrum en eigen administratief apparaat nu niet kunnen verwerken en niet naar behoren kunnen controleren. In vele gevallen zullen comité-leden het aangemelde materiaal voor de determinatiecontrôle moeten opvragen, of zelf materiaal moeten doorzenden naar specialisten buiten het comité, wanneer zij zichzelf incompetent achten. Dit zal vooral het geval zijn voor de meldingen van Cephalopoda, Opisthobranchia, landnaaktslakken, en Sphaeriidae. De medewerking van specialisten werd reeds verkregen en het comitélid geeft dan zijn fiat voor opname op gezag van de geconsulteerde specialist. Een en ander is afhankelijk van de bij het comité bekende kwaliteit van de inzender. Dit betekent ook dat het comité voorlopig de deelname van groepen aan het nationale project onder contrôle zal moeten houden. Het werk kan slechts geleidelijk op

gang komen en langzaam worden uitgebouwd. Het comité moet erop toezien dat deelnemende groepen onder een leider werken die verantwoordelijkheid bezit en competent is. Dit alles behoort tot de organiserende taak van het comité. De administrerende en controlerende taak van het comité zal nu wel voldoende duidelijk zijn.
Daarnaast moet het Comité op gezette tijden kaarten publiceren waarop het verspreidingspatroon van de soorten in Nederland tot uiting komt.

De Verspreidingskaarten

We zagen reeds dat verspreidingskaarten zoölogische en ecologische informatie kunnen inhouden en dat de hoeveelheid en bruikbaarheid van die informatie afhankelijk is van de schaal van de gepubliceerde kaart. Een bij de kaart te publiceren toelichting verhoogt de bruikbaarheid. De toelichting zal meer informatie bevatten naarmate meer gedetailleerde gegevens over tijd, plaats en biotoop aan de vermeldingen der lokaliteiten ten grondslag liggen. Een verspreidingskaart wint aan betekenis naarmate hij met andere verspreidingskaarten kan worden vergeleken. Eerst dan komt informatie vrij over verschil in verspreidingsgedrag en milieukeuze tussen de ene soort en de andere soort.

Steeds meer planologen gaan op zoek naar verspreidingskaarten om daaruit af te leiden in welke gebieden zij ongestoord hun gang zouden kunnen gaan. Vervuiling cq. vergiftiging van het milieu, stede-, water- en wegenbouw, wetenschappelijk onderzoek, recreatie en ruilverkavelingen zijn verantwoordelijk voor de teruggang en het verdwijnen van soorten uit de Nederlandse fauna en flora. Het is van betekenis de werkelijke omvang van deze ramp te kennen en aan te tonen. Daartoe bieden verspreidingskaarten die de toestand van bv. 1920, 1940, 1960 en 1980 weergeven de gelegenheid. Een computer zal deze kaarten tekenen als de informatie daarover aan het apparaat wordt toegevoerd. Ook kan de computer de fauna van beukenbossen opgeven en tegelijkertijd meedelen in welke beukenbossen welke soorten van die fauna ontbreken en als de code toereikt zal hij zelfs vertellen, althans aanwijzingen geven waarom dat zo is. Vergelijking van verspreidingskaarten van organismen kan ook informeren over zeldzame milieus die bescherming behoeven, ook al vertoont de kaart op die plaats geen stip omdat de soort daar verdwenen is of niet gevonden, ofwel dat de plaats door die soort nog niet werd bezet. Een goed beheer kan de soort doen terugkeren of het milieu zodanig houden, dat de soort de levensgemeenschap waartoe hij behoort zal kunnen completeren waardoor het ecosysteem aan hechtheid en stabiliteit wint.

Ten slotte herhaal ik wat eerder werd gezegd. Een zogenaamde areaalkaart heeft enkel belang voor zoögeografen en systematici die hun ondersoorten vaak op geologische historie en geografische barrières baseren. Wanneer, zoals bij de European Invertebrate Survey, areaalkaarten worden geproduceerd op basis van het voorkomen in 50 km-hokken, valt niet op de belangstelling en medewerking van nationale instituten te rekenen. De geproduceerde kaarten zullen op zodanige schaal verschijnen dat het verspreidingspatroon nauwkeuriger wordt aangegeven dan op de areaalkaarten. De kaart zelf zal zo gedetailleerd mogelijk de vindplaatsen moeten geven. De factor tijd zal op de kaarten tot uiting moeten worden gebracht. De kaart moet vergezeld gaan van een toelichting waarin synecologische en autecologische gegevens worden verwerkt en van commentaar worden voorzien.

Wat nu moet gebeuren

Het is meer dan bekend dat wachten en uitstellen tot afstel en opgeven voert. Het is op dit moment niet mogelijk met een grootse opgezette inventarisatie te beginnen die aan alle eisen voldoet. Overwegende dat de biotoopcode nog niet afgerond is, en dat biotoopgegevens op de etiketten van collectiemateriaal en in de

museumstamboeken vaak onvolledige gegevens bevatten, meen ik dat met de inventarisatie van Museumcollecties en private collecties zal moeten worden begonnen. Tevens zou een begin kunnen worden gemaakt met het overnemen van het kaartsysteem van het comité op computerkaarten en met het vastleggen van gegevens uit de literatuur.

Het comité roept hierbij de bezitters en beheerders van verzamelingen op zich te melden en op te geven 1. de aard van de collectie (mariene, land- of zoetwater- en aangespoelde fossiele mollusken - alleen Nederlands materiaal -), 2. de omvang van de collectie (een geschat aantal monsters), 3. te antwoorden op de vraag of zij de gegevens uit de collectie zelf op de stamkaarten willen overbrengen. Het Comité roept tevens de leden en werkgroepen op, die zich in staat en geroepen voelen de registratie van gegevens op zich te nemen 1. uit andere collecties, 2. uit het kaartsysteem van het Comité, 3. uit de literatuur.
Het is niet aan te bevelen zich voor een dubbele taak op te geven. De registratie van de eigen collectie zal moeten zijn verricht alvorens een andere taak wordt aangevat.

Aan de verzamelaars vraagt het Comité dringend, voorzover zij dit niet reeds deden, al hun veldwaarnemingen met betrekking tot het verzamelde materiaal, maar vooral de gegevens over de biotoop nauwkeurig te noteren. Zodra het sein gegeven wordt, kunt u uw stamkaarten of verzamelstaten invullen.

De Nederlandse Malacologische Vereniging, het Comité en European Invertebrate Survey

Het comité is een orgaan van de Vereniging. De European Invertebrate Survey is een internationaal project. De Nationale Centra zijn zelfstandige lichamen die hun gegevens, voor een nationale doelstelling verzameld, mede ter beschikking stellen aan het internationale project, doch daar verder geen bemoeienis mee hebben. Het Mollusken--comité is geen onderdeel van het Centrum doch neemt deel aan het werk van het Centrum. Het Centrum is een coördinerend lichaam. Het Nationaal Centrum zal zich ongetwijfeld tot een databank ontwikkelen als de gelegenheid daartoe wordt geboden. Het behoeft nauwelijks bewezen te worden dat de overheid en vooral haar beleidsbepalende instituten deze gegevens zullen gebruiken. De tweede groep afnemers zijn de onderzoekinstituten van diezelfde overheid en de particuliere planologische instellingen. De derde groep afnemers zijn de individuele onderzoekers en verzamelaars verenigd in diverse wetenschappelijke Verenigingen op wier hoofden het verzamelen en ter beschikking stellen van de gegevens uiteindelijk neerkomt. Het is niet meer dan billijk dat de Overheid de Verenigingen die het merendeel der gegevens vergaren, bij de organisatie van dit werk en de uitvoering daarvan aanmerkelijke steun verleent. De overheid kan die steun verlenen door het ter beschikking stellen van haar ambtelijk apparaat, en dit temeer daar diverse instituten reeds ambtelijk bij dit werk zijn betrokken en profiteren van het werk verricht door leden van particuliere Wetenschappelijke Verenigingen.

In overleg met de leden van het
Molluskencomité en namens hen,

L.J.M. Butot.